

מרדיקליזציה לדה־רדיקליזציה בעזה – המלצות

רצועת עזה היא זירה של רדיקליזציה עמוקה ונרחבת, שנבנתה לאורך עשרות שנים על רקע גורמי יסוד דוחפים, ואשר חוותה קפיצה גדולה עוד יותר של תהליכי ההקצנה תחת שלטון חמאס. דה־רדיקליזציה ברצועת עזה אינה בבחינת יעד של השבת המצב לקדמותו, אלא יעד של הנדסה מוסדית־תרבותית מחודשת של כל מרחב החיים באזור זה. על כך יש להוסיף את המצב האסוני שבו נמצאת הרצועה בעקבות המלחמה – מניין הרוגים חסר תקדים, הרס תשתיתי מוחלט כמעט, עקירה המונית וטראומה קולקטיבית רחבה.

זהו מצב פתיחה קשה לשיקום חברתי, אולי אף על גבול הבלתי אפשרי. אך מנגד, בניסיון לראות גם את נקודת האור במצב זה, ההרס המוחלט יכול להיחשב גם להזדמנות נדירה לשינוי יסודי: האסון ממחיש לציבור את מחירם של פרויקט ההתנגדות והמונופול החמאסי, ויכול ליצור פתיחות לחלופה פוליטית־רעיונית מתונה, אם זו תוצג באמינות, בעקביות ובסיוע ערבי ובינלאומי.

המודל המערבי של דה־רדיקליזציה מספק תשתית חשובה של ידע ותובנות על עקרונות פעולה חיוניים: הכנעת היריב כדי לאפשר את החלפת התשתית המוסדית והרעיונית שלו; התנעת שיקום כלכלי ומוסדי נרחב; ביצוע רפורמות במערכות החיים והשלטון, לרבות החינוך, הדת והתקשורת; קידום תשתית חקיקתית למאבק בקיצוניות ולהקניית אמון בשלטון החוק. ואולם מודל זה מוגבל במידת הישימות שלו בחברות ערביות־מוסלמיות, כפי שנרמז מכישלונותיו באפגניסטן ובעיראק. לכן, במקרה העזתי כדאי ליישם את עקרונות היסוד של דה־רדיקליזציה (ביטחון, שיקום, רפורמה, נרטיב) דרך **מסננים תרבותיים־דתיים מקומיים ובהובלה פלסטינית וערבית אמינה. כאן מקומם של המודלים הערביים של דה־רדיקליזציה.**

מהניתוח המשווה של מקרי הבוחן השונים במדינות ערב עולים שלושה דגמים, שניים מהם רלוונטיים למקרה של רצועת עזה: הראשון הוא **דגם מצמצם של הכלה, באמצעים ביטחוניים תחילה (מצרים, תוניסיה), והשני הוא דגם שאפתני של טרנספורמציה חברתית כוללת (איחוד האמירויות וערב הסעודית); הדגם השלישי, המלוכני־דתי (מרוקו, ירדן),**

נסמך על סמכות דתית של השושלת השלטת על רקע ייחוס היסטורי לנביא מוחמד, ולכן הרלוונטיות שלו למקרה הפלסטיני פחותה.

רבים מקווי הפעולה דומים בשני המודלים הרלוונטיים, גם אם במינוחים שונים: הפעלת אמצעים ביטחוניים של כפייה, אכיפה ופיקוח; הנחלת נרטיב לאומי של הזהות המדינתית וחוקי המדינה כעליונים, מעל כל זהות וחוק אחרים; הצגת "אורתודוקסיה ממלכתית" בדמות "אסלאם מתון" או "אסלאם נכון", כחלופה לאסלאם הקיצוני שמוצג כסטייה מהאמת הדתית; והנדסת תודעה במערכות החיים השונות, במטרה לקעקע את הנרטיב הקיצוני ולהנכיח את הנרטיב המשטרי.

עם זאת, ערב הסעודית ואיחוד האמירויות רואות את הדה־רדיקליזציה כרכיב אחד בתוך חזון לאומי רחב יותר, של שינוי פני המדינה לעבר מודרניזציה ושגשוג כלכלי. בהקשר זה, המודל המפרצי מתייחס לדה־רדיקליזציה כאל מהלך לשינוי פני החברה באמצעות הנחלת אתוס לאומי חדש של סובלנות דתית, כחלק מאזרחות ממושמעת. מודל זה עשוי להיראות בעיניים מערביות כפרדוקס: מודל ליצירת סובלנות דתית באמצעות גישה סמכותנית, כוחנית ולא סובלנית להתנגדויות.

המודל המצמצם נהנה מיתרון של ישימות רבה יותר, ודאי בנסיבות של משילות מוחלטת, מה שלכאורה הופך אותו למפתה ליישום בנסיבות הבעייתיות של רצועת עזה. ואולם חסרונו הוא בשינוי השטחי שהוא מציע וביכולת ההשפעה המוגבלת שלו. המודל המרחיב אטרקטיבי בהצעתו לשינוי טרנספורמטיבי של פני החברה, שכה דרוש במקרה העזתי, אך חסרונו הוא בדרישות הסף הגבוהות ליישומו – חזון, מנהיגות, משילות רצופה וחזקה ויכולת תכנון אסטרטגי וביצוע ארוך טווח.

על רקע הדילמה בין שתי החלופות רצוי היה לשאוף ליישום המודל המפרצי בהובלה אמירתית. ההעדפה של איחוד האמירויות נובעת מהגישה הפרו־אקטיבית שלה באופן כללי, ובהקשר העזתי בפרט, לעומת ערב הסעודית, ודאי על רקע מצב היחסים השונה של שתיהן עם מדינת ישראל. אם אין יכולת או כוונה לעמוד בתנאי של מודל זה, אפשר ליישם גרסת ביניים המבוססת על המודל המצומצם יותר בהובלה מצרית, תוך שילוב רכיבים מהמודל המפרצי באופן מדורג. מכל מקום, מומלץ שאיחוד האמירויות ומצרים ישתלבו שתיהן כמובילות של תהליך הדה־רדיקליזציה ברצועת עזה.

כך או כך, מתוך הניתוח עולות כמה **תובנות מרכזיות** בנוגע לתנאים הדרושים לקידומו של תהליך דה־דיקליזציה והמלצות לדרכי מימושו:

1. **דה־דיקליזציה היא רכיב אינטגרלי וחיוני במנגנון ההבסה של חמאס** – לא נכון לראות דה־דיקליזציה כשלב הבא אחרי הבסה צבאית של הארגון או אחרי השלמה של תהליך פירוקו ממשק (ובייחוד נוכח הסיכויים הלא־ברורים להצלחת התהליך). כל עוד הגישה הישראלית כלפי חמאס תמשיך לראות את הממד הצבאי כחזות הכול וכשלב מקדמי לכל טיפול אחר בבעיה, היא תחמיץ את היכולת להשיג את היעד. זאת משום שהיכולת להחלשה אסטרטגית מתמשכת של חמאס, לרבות ניתוק הפלסטינים מתלות בארגון ומהזדהות עימו, נשענת על היכולת להציב לו חלופה שלטונית ורעיונית מתונה. בהיעדר אלטרנטיבה, ברירת המחדל של הפלסטינים תמשיך להיות תפיסת ההתנגדות המזוינת, וחמאס כמייצגה.
2. **דיכוי ביטחוני מתמשך של חמאס, תוך אחריות ביטחונית גוברת של ישראל** – מאמצים לפירוז הרצועה, פירוק חמאס ויתר ארגוני הטרור ממשקם, שליטה ביטחונית מתמשכת של ישראל והפעלת כוח לגריעת יכולות, הסרת איומים וסיכול טרור, צריכים להתקיים כל העת. דיכוי ביטחוני־צבאי של חמאס ויתר הארגונים הקיצוניים ברצועה הוא תנאי להצלחת תהליכי דה־דיקליזציה, ובה בעת מנגנון ביטחון במקרה של כישלון מאמצי הדה־דיקליזציה והייצוב האזרחי של הרצועה.
3. **שיקום אזרחי מהיר** – המשך פירוק היכולות הצבאיות של חמאס ופירוז הרצועה הם תנאי הכרחי אך לא מספיק; יש לעבור **במקביל** להקמה מואצת של תשתיות חיים, מוסדות שלטון ומערכות חינוך וכלכלה כגורמי משיכה לעבר מסגרת חשיבה מתונה יותר. בלי בנייה מחדש של תשתיות ותעסוקה, לצד תמיכה פסיכו־חברתית ותמריצים מדורגים – כל הישג יתאדה. במציאות שבה חמאס מסרב להתפרק ממשקו ולאפשר את תהליכי הפירוז, ראוי לחשוב על **יישום השיקום רק בחלקים מטוהרים משליטת חמאס**.
4. **שיקום אזרחי מהיר וכריכתו בנרטיב הטרנספורמטיבי** – קיים מתח בשאלה מתי נכון להתחיל בתהליכי שיקום אזרחי של רצועת עזה, וישראל דורשת להתנותו בהשלמת תהליך הפירוז. ואולם עיכוב מתמשך בתהליכי השיקום האזרחי יפגע בסיכויי הדה־דיקליזציה, שכן זהו אחד התנאים ליצירת אופק חיובי עבור האוכלוסייה ולמשיכתה מידי חמאס לעבר חלופה אזרחית ומתונה יותר. מעורבות של תושבי הרצועה בפרויקטי השיקום גם יכול לתעל את הצורך שלהם במשמעות לעבר כיוונים אזרחיים וקהילתיים של

התרוממות מההריסות. מנגד, התנעת שיקום באזורים שבהם שולט חמאס תזקוף את הפיתוח האזרחי לזכותו, ולכן יש להתניע את השיקום רק באזורים מטהרים משליטתו.

5. **אופק מדיני אמין** – הצבת אופק של התקדמות מדורגת לעבר הסדרה, עצמאות וריבונות פלסטינית, גם אם מוגבלת בשל צורכי הביטחון של ישראל, היא קריטית להצלחת דה־חמאס־זציה של החברה הפלסטינית. ללא אופק מדיני אמין נרטיב ההתנגדות יוסיף להתפס כלגיטימי ואף מוביל, שכן לא תעמוד מולו חלופה פוליטית ראויה. יתרה מכך, הניתוח המשווה של תהליכי הדה־רדיקליזציה במדינות ערב מלמד כי המשטרים נשענים על אורתודוקסיה מדינתית של אסלאם מתון ונכון כנרטיב הנגד לנרטיב של האסלאם הקיצוני, ועל הצבת המדינה וחוקיה כמקורות הזהות והלגיטימיות על פני סמכות הדת וההלכה. לפיכך לא יתאפשר יישום של דגמי הדה־רדיקליזציה הערביים במקרה הפלסטיני ללא חלופה פוליטית־רעיונית לאומית אמינה ובת־קיימא.

6. **רתימת מדינות ערב** – הניתוח המוצג כאן מלמד על הרלוונטיות המועטה של דגם הדה־רדיקליזציה המערבי למקרה של רצועת עזה, ומנגד על הרלוונטיות הרבה יותר של הדגמים הערביים. במילים אחרות, יישום מוצלח של דה־חמאס־זציה ברצועת עזה מחייב מעורבות עמוקה ולמעשה הובלה של התהליך על ידי מדינות ערב. אלו מתנות כל מעורבות בשיקומה החומרי והחברתי של רצועת עזה בפשרות מדיניות של ישראל בזירה הפלסטינית. מכל מקום, כאמור, פשרות אלו חיוניות למנגנון הפנימי של תהליך הדה־רדיקליזציה, גם אם מדינות ערב אינן מעורבות בו.

7. **קבלת עקרון הסובלנות האוטוריטרית** – הגישה הערבית לדה־רדיקליזציה, בפרט בדגם המרחיב של מדינות המפרץ, דוגלת באתוס של סובלנות דתית ואי־אלימות פוליטית, אך מתוך תפיסת עולם סמכותנית של אזרחות ממושמעת וצייתנית, המושגת גם באמצעים ריכוזיים וכוחניים. יישום הדגם הערבי של דה־רדיקליזציה מחייב לפיכך קבלה מודעת של ההנחות הסמכותניות העומדות מאחוריו.

זאת ועוד, מתוך הניתוח ניתן להעלות עוד מספר **המלצות פרטניות וטקטיות** ליישום תהליכי הדה־רדיקליזציה ברצועת עזה:

- **סנכרון רמות הפעולה (מיקרו, מזו, מאקרו):** תוכניות ברמת הפרט (טיפול בטרומה, שיקום, חונכות, חוזים משפחתיים), תוכניות ברמת הקהילה (בתי ספר, מתנ"סים, משפחה וחמולות, מסגדים) ורפורמות מוסדיות (חינוך, דת, משפט, רווחה, תקשורת)

חייבות לפעול בסנכרון; פערים ביניהן מקשים להשיג אפקטיביות מצרפית ומקילים על כניסה או חזרה של פרטים למעגל הקיצוניות.

- **סדר פעולות והישגים מהירים** – צריך להציג לאוכלוסייה תוצרים מוחשיים: ביטחון קהילתי, שירותים קהילתיים, תעסוקה, תיקון תשתיות ועוד. חוויות הצלחה כאלו מהוות פתח ליצירת אמון בתהליך ויכולת להעמיק בו במעלה הדרך לשלב של שינויי זהות ונורמות. התמהמהות יוצרת ואקום, שמניסיון של תהליכים דומים במקומות אחרים מוביל במהרה למיליון בידי גורמים קיצוניים.
- **מדי הצלחה רב־שיטתיים** – יש ערך בהצבת יעדים ומדידת העמידה בהם באמצעים שונים, דוגמת סקרים ואתנוגרפיה, כדי לבחון שינויים לאורך זמן במידת התמיכה של הציבור העזתי באלימות פוליטית, ניטור הסתה ברשתות חברתיות ועוד.
- **יצירת חסינות מוסדית מפני "חמאסיזציה חוזרת"** – טיהור מערכות השלטון והחיים מאנשי חמאס, יצירת חקיקה תומכת בתהליך, הגדרת קריטריונים של שקיפות במינויים, ניטור והסרת תכנים קיצוניים ומסיתים ברשתות, הכנסת קולות אחרים אל תוך מרחבי השיח הרשתי ועוד.
- **לגיטימיות דתית** – הן מבחינת התוכן והמסרים והן מבחינת המוסדות. בכלל זה טיהור מועצות, מסגדים וגופי דת למיניהם מגורמים קיצוניים, הכשרה ופיקוח, הצבת קורפוס מחייב של דרשות ופסקי הלכה הפוסלים מסרים מסיתים וקיצוניים ומקדמים מסרים של עמידה בחובות אזרחיות־דתיות ברוח המתינות (דוגמת שלום קהילתי, שמירת חיים). שילוב אנשי דת מתונים ממדינות ערב חיוני לחיזוק ולתמיכה ביצירתם של חוגים ומנהיגי דת מתונים בתוך רצועת עזה.
- **שיקום ושילוב מחדש** – הקמת מרכזים אזוריים לטיפול בטראומה והכשרה; חוזי חנינה מותנים לפי קריטריונים שתגדיר ישראל, יצירת חוזים ברמת המשפחה והקהילה לניתוק מהמסגרות הקיצוניות; מתן הטבות מדורגות; מסלולים ייעודיים לנשים ולצעירים.
- **חינוך, תקשורת ותרבות** – רפורמה בתוכניות הלימוד (חשיבה ביקורתית, אוריינות אזרחית, מוסר אזרחי־דתי); פיקוח על כוח האדם במערכת החינוך; ויצירת תוכן תרבותי (כתבות, סדרות, דרמה, סאטירה באמצעי התקשורת המסורתיים והחדשים), הממסגר התנגדות לא־אלימה וכבוד לחוק כחלק מזהות פלסטינית מודרנית.
- לסיכום, דה־חמאסיזציה של רצועת עזה מחייבת הרבה יותר מפירוק של רשתות הטרור. נדרש ליצור מסגרת מוסדית אמינה לטווח ארוך, שתוכל להחליף את ההגמוניה האידיאולוגית

של חמאס ולספק לפלסטינים אלטרנטיבה לגיטימית במישור השלטוני־פוליטי ובמישור הרעיוני־ערכי.

בניגוד למדינות ערב שניהלו תהליכי דה־רדיקליזציה במסגרת ריבונית קיימת, עזה מציבה אתגר ייחודי: טריטוריה נתונה במחלוקת; בחלקה תחת שליטה ישראלית, בחלקה תחת שליטה של חמאס, שאמורה לעבור לידי שלטון חלופי תחת משטר נאמנות בינלאומי ('מועצת השלום'); נדרש לבנות בה מחדש את מוסדות השלטון ולחסן אותם מפני השתלטות מחודשת של גורמים קיצוניים, לשקם את תשתיות החיים ולהציב נרטיב מתון משכנע ואמין, כחלופה לזה הקיצוני של חמאס.

האתגר העצום מדגיש את הצורך לעגן את תהליכי הדה־רדיקליזציה בסוכנות (Agency) פלסטינית פנימית, על בסיס רשות פלסטינית משוקמת וגורמי מנהיגות והשפעה מקומיים ברצועה, תוך מעורבות רבה של מדינות ערב, כדי לספק את המשאבים, הידע המקצועי והגיבוי הפוליטי. תהליכים אלו צריכים להתבצע באופן מדורג, בשטחים מטהורים משליטתו של חמאס, ולהתרחב במשך השנים, ככל שהתהליך יצליח לקרום עור וגידים, לצד תהליכי ייצוב ביטחוני ושיקום אזרחי של הרצועה.

*

המחברים מבקשים להודות ליוחנן צורף, לקובי מיכאל, לאמירה אורון, לאופיר וינטר וליואל גוז'נסקי על הערותיהם המועילות.